

„Rocznik Legionowski”
VII, 2014

Piotr Köhler

Z Legionowa na Wyspę Niedźwiedzią. I polska wyprawa polarna 1932–1933

Piotr Köhler

Z Legionowa na Wyspę Niedźwiedzią. I polska wyprawa polarna 1932–1933

W 1929 r. na międzynarodowym zjeździe dyrektorów instytutów meteorologicznych w Kopenhadze proklamowano „Drugi Międzynarodowy Rok Polarny” w pięćdziesiątą rocznicę pierwszego, odbytego w latach 1882/1883¹. Międzynarodowa Komisja Roku Polarnego zajęła się organizacją całego przedsięwzięcia, które miało się rozegrać w latach 1932–1933. Na czele Polskiej Narodowej Komisji Roku Polarnego stanął dyrektor Państwowego Instytutu Meteorologicznego dr inż. Jean Lugeon (1898–1976).

Międzynarodowa Komisja Roku Polarnego wyznaczyła Polsce Wyspę Niedźwiedzią (Bjørnøya) jako miejsce badań. Wyspa ta leży na granicy Morza Barentsa i Morza Norweskiego. Jej powierzchnia wynosi zaledwie 178 km². Jest całkowicie bezleśna i w większości płaska, jedynie w południowej części wznoszą się wzgórza do 536 m n.p.m. Klimat wyspy charakteryzują częste mgły i wichry. Odkryli ją niderlandcy żeglarze Willem Barents (Barentsz) (1550–1597) i Jacob van Heemskerck (1567–1607) 10 czerwca 1595 r., podczas trzeciej wyprawy Barentsa w poszukiwaniu Przejścia Północno-Wschodniego do Chin. Została nazwana przez Barentsa Wyspą Niedźwiedzią na cześć niedźwiedzia, z którym musiano stoczyć dramatyczną walkę podczas pierwszego lądowania na wybrzeżu. W następnych wiekach była odwiedzana przez myśliwych i traperów, którzy wielokrotnie na niej zimowali. Przez długi czas wyspa była ziemią niczyją. W latach 1898 i 1899 niemiecki dziennikarz i ekspert od spraw polarnych, Theodor Lerner (1866–1931) odwiedził wyspę, aby zbadać rentowność wydobywania tamtejszego węgla kamiennego i, by ostatecznie ją proklamować jako własność Cesarstwa

¹ Niniejszy artykuł jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego przez autora podczas Sesji Jubileuszowej z okazji 80-lecia Polskiej Wyprawy II Międzynarodowego Roku Polarnego na Wyspę Niedźwiedzią, Legionowo, dnia 29 września 2012 r. Naukowe opracowanie przebiegu i osiągnięć Polskiej Wyprawy II Międzynarodowego Roku Polarnego na Wyspę Niedźwiedzią – patrz: P. Köhler, *Pierwsza polska wyprawa polarna*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 58(4), Warszawa 2013, s. 43–59.

Niemieckiego. Ale nie rozpoczął żadnych długotrwałych działań. W tamtym okresie do tego jałowego skrawka lądu ludzi przyciągało górnictwo węgla, łowiectwo, rybolówstwo i wielorybnictwo. Nie była jednak zamieszkiwana dłużej niż przez kilka lat. Traktat Svalbardzki z 1920 r. przyznał wyspę Norwegii, która objęła ją w posiadanie po wejściu traktatu w życie (14 sierpnia 1925 r.). Jeszcze w okresie pierwszej wojny światowej Norwegowie rozpoczęli wydobycie węgla na północy wyspy, ale wkrótce okazało się to nierentowne i w latach 20. XX w. Norwegia zrezygnowała z eksploatacji.

Przed polską wyprawą Wyspę Niedźwiedzią odwiedziło około 15 innych ekspedycji. Pierwszą z nich kierował norweski geolog Baltazar Mathias Keilhau (1797–1858), który w 1827 r. prowadził tam badania geologiczne, paleontologiczne i botaniczne oraz obserwacje magnetyczne. Większość z wypraw przebywała na wyspie tylko po kilka dni. W 1864 r. Adolf Erik Nordenskiöld (1832–1901) podczas wyprawy Szwedzkiej Królewskiej Akademii Nauk sporządził zarys mapy wyspy. Szwedzka Ekspedycja Polarna kierowana przez Alfreda Gabriela Nathorsta (1850–1921) w latach 1898 i 1899 wykonała dokładne badania, głównie geologiczne. Natomiast w latach 1922–1925 Norweska Ekspedycja Svalbardzka wykonała pełne badania topograficzne i geologiczne². Gdy w 1932 r. polska ekspedycja dotarła na Wyspę Niedźwiedzią, przebywała tam wtedy dwuosobowa angielska ekspedycja zoologiczna z uniwersytetu w Cambridge³.

Polska wyprawa miała prowadzić badania meteorologiczne wraz z pomiarami natężenia promieni słonecznych, magnetyzmu ziemskiego, zorzy polarnej i elektryczności atmosferycznej.

Ze względu na skromny budżet Jean Lugeon na członków ekspedycji wybrał jedynie trzy osoby: inż. Czesława Centkiewicza (1904–1996) z Państwowego Instytutu Meteorologicznego w Warszawie, który miał zająć się obserwacjami radiometeorologicznymi, pracującego jako meteorolog na lotnisku we Lwowie Władysława Łysakowskiego (?–?) absolwenta geofizyki Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, który miał rejestrować ziemski magnetyzm oraz Stanisława Siedleckiego (1912–2002), studenta fizyki i matematyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, który miał prowadzić obserwacje meteorologiczne. Początkowo w wyprawie uczestniczył także sam dyrektor PIM J. Lugeon, który przez ten czas nią kierował, i inż. Jan Gurtzman, adiunkt w Państwowym Instytucie Meteorologicznym.

Przed wyjazdem S. Siedlecki przeszedł specjalne trzymiesięczne przeszkolenie w Obserwatorium Aerologicznym Państwowego Instytutu Meteorologicznego w Legionowie pod Warszawą. Celem przeszkolenia było przygotowanie go do funkcji obserwatora-meteorologa wyprawy. C. Centkiewicz i W. Łysakowski w czerwcu 1932 r. pojechali do Kopenhagi zapoznawać się z najnowszymi aparatami pomiarowymi z zakresu ich

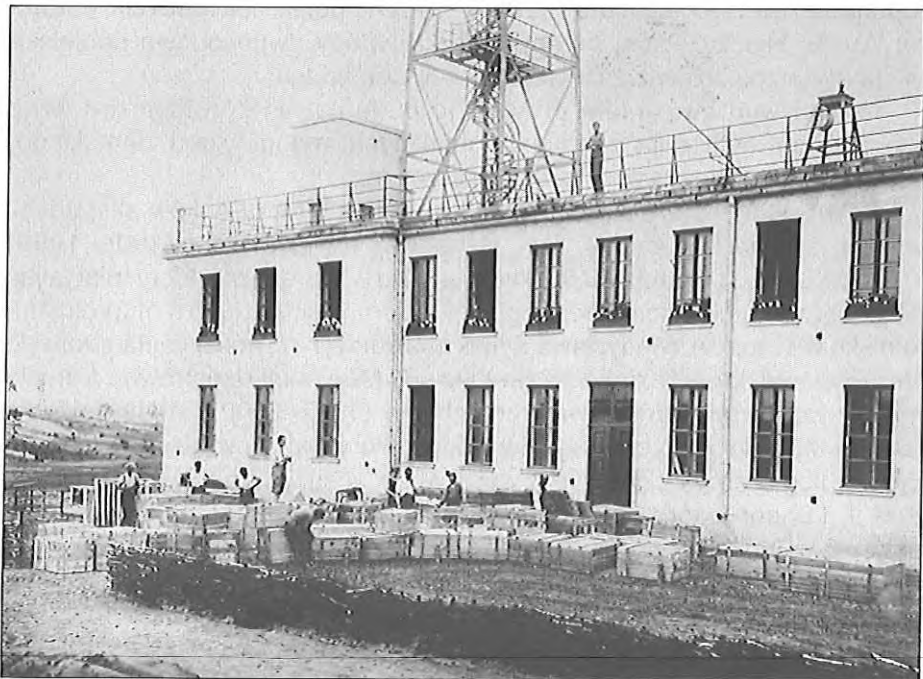
² [http://en.wikipedia.org/wiki/Bear_Island_\(Norway\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Bear_Island_(Norway)) [dostęp 1 X 2012].

³ G. C. L. Bertram, D. Lack, Bear Island, „The Geographical Journal”, miejsce wydania 1933. 81(1), p. 45–53.

specjalności. Przygotowaniem i zakupieniem odpowiedniego ekwipunku ekspedycji zajmował się głównie C. Centkiewicz.

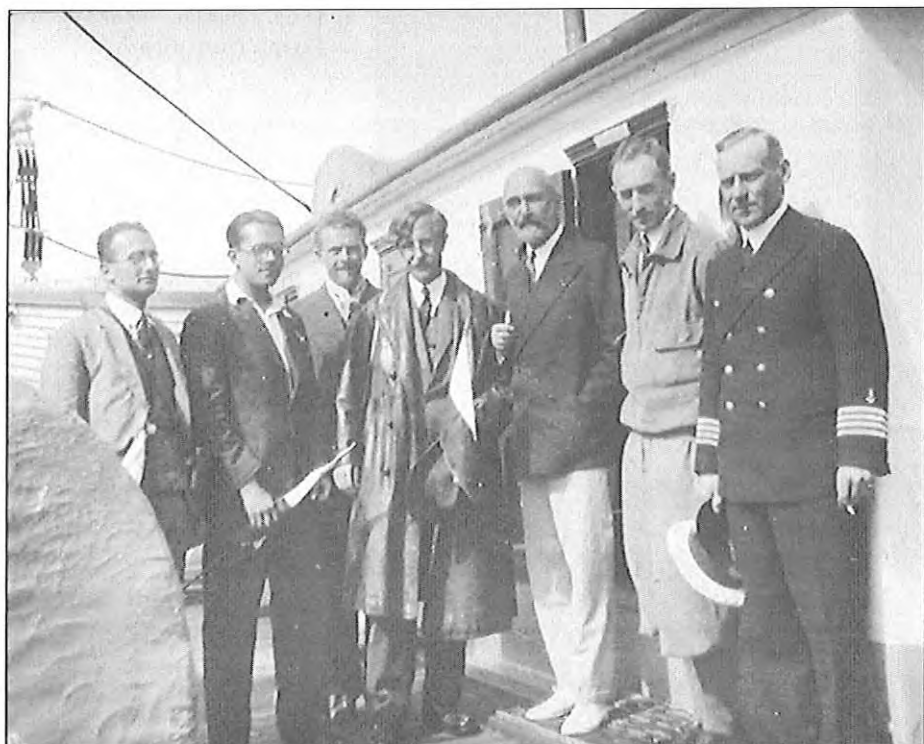
Przebieg wyprawy

Ekwipunek wyprawy przygotowany w Obserwatorium Aerologicznym PIM w Legionowie i wcześniej zapakowany do ok. 137 skrzyń został 12 lipca 1932 r. przetransportowany na stację kolejową w Legionowie⁴. Wieczorem 14 lipca odbyło się pożegnanie na Dworcu Głównym w Warszawie. Następnie ekwipunek pojechał koleją do Gdyni. Rano 15 lipca w Wydziale Morskim PIM w Gdyni miało miejsce kolejne pożegnanie. Po krótkiej uroczystości członkowie wyprawy wraz z całym ekwipunkiem odплыли z Gdyni na pokładzie pasażerskiego parowca „Polonia” udającego się w turystyczny rejs do norweskich fiordów. Do Kopenhagi „Polonia” przyплыła rano 16 lipca, a jeszcze tego samego dnia o północy odплыła. 24 lipca o godzinie 6.00 „Polonia” dotarła do Narviku. Do południa wyladowano skrzynie wyprawy, następnie J. Gurtzman, W. Łysakowski i S. Siedlecki małym

Skrzynie ze sprzętem i żywnością wyprawy przed Obserwatorium Aerologicznym PIM w Legionowie

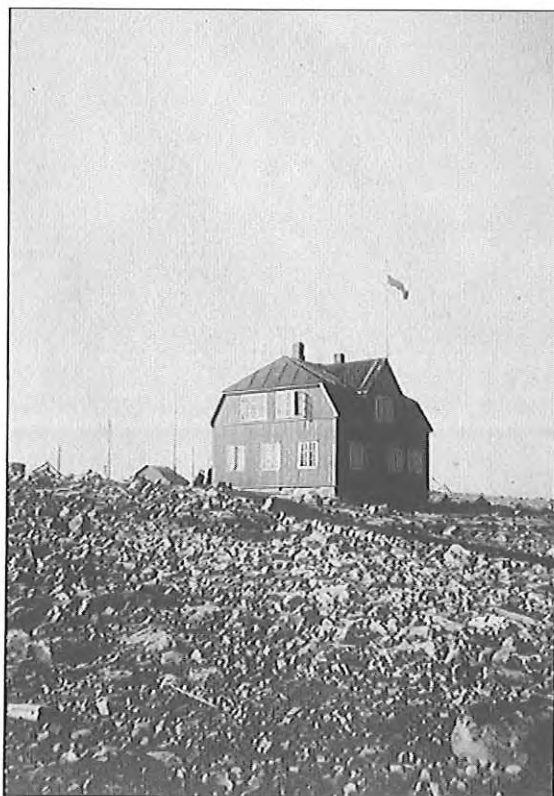
⁴ Itinerarium opracowane zostało na podstawie książki C. Centkiewicza pt. *Wyspa mgieł i wichrów*, patrz: C. J. Centkiewicz, *Wyspa mgieł i wichrów. Pierwsza polska ekspedycja narodowa roku polarnego 1932/1933*, Warszawa 1934, s. 313.

W Narviku na pokładzie s/s „Polonia”. Od lewej: Jan Gurtzman, Stanisław Siedlecki, Władysław Łysakowski, Jean Lugeon, były premier Walery Ślawek, Czesław Centkiewicz, kpt. M. Stankiewicz

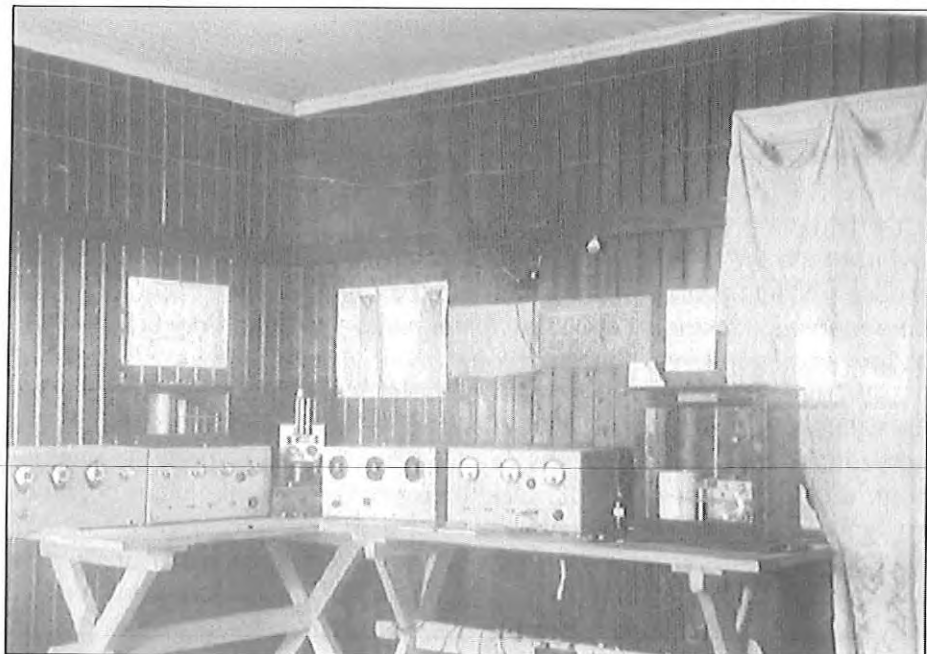
pocztowym statkiem „Skjaervø” popłynęli wraz z ekipunkiem do Tromsø. J. Lugeon i C. Centkiewicz na jeden dzień pozostali w Narviku i nazajutrz wieczorem skierowali do Lendingen, a stamtąd do Tromsø, do którego dopłynęli 26 lipca o godzinie 18.00. Następnego dnia do Tromsø przyплыли J. Gurtzman, W. Łysakowski i S. Siedlecki wraz ze skrzyniami wyprawy, które wyladowano. W porozumieniu z Norweskim Instytutem Meteorologicznym w obserwatorium zorzy polarnej koło Tromsø zainstalowano część aparatów do badań elektryczności atmosferycznej i przez następne dni prowadzono obserwacje i pomiary przy ich pomocy.

W Tromsø wynajęto lodolamacz „Sverre”, załadowano na niego skrzynie wyprawy i 2 sierpnia wypłynęto z Tromsø. 4 sierpnia przed północą na horyzoncie zamajaczyła Wyspa Niedźwiedzią – cel ekspedycji. Następnego dnia około godziny 4.00 uczestnicy wyprawy małą łódką dopłynęli do brzegu. W północno-wschodniej części wyspy, nad zatoką Tunheim od dobrych kilku lat funkcjonowała już norweska radiostacja urządzona w jednym z domów, jakie pozostały po górnikach wydobywających węgiel. Gdy polska wyprawa przyплыła na wyspę, szefem radiostacji był Fritz Øien

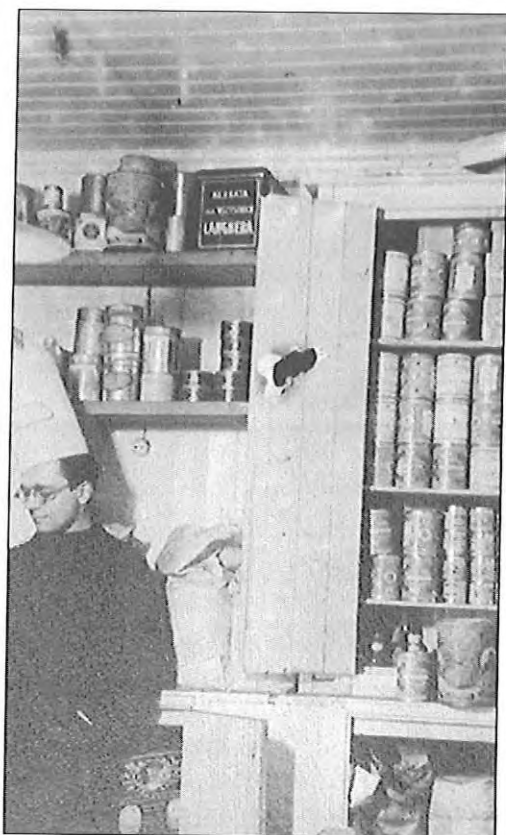

Stala baza Polskiej Wyprawy
na Wyspie Niedźwiedziej

Dwa komplety atmoradiografów
systemu Lugeona

(1899–1963). Wkrótce z nim się zaprzyjaźniono, a przyjaźń ta przetrwała następne 30 lat. W przyszłości F. Øien będzie jeszcze wielokrotnie pomagał polskim wyprawom na Spitsbergen. Inny pogórnicy dom, oddalony o około 200 m od stacji norweskiej, został wyremontowany przez rząd Norwegii i oddany polskim polarnikom do dyspozycji. Dom miał dwa piętra. Na parterze, w dwóch wielkich pokojach urządzono pracownie. Na tej kondygnacji mieściła się też kuchenka, mała spiżarnia oraz małe pomieszczenie na akumulatory. W pomieszczeniach na piętrze umieszczono warsztat mechaniczny i magazyn żywności. W dwóch pokojach przygotowano sypialnie. Wyładowywanie i przewożenie na ląd wszystkich skrzyń wyprawy zakończyło się 10 sierpnia, a następnego dnia marynarze z „Sverre” przywieźli polskim polarnikom do magazynu ostatni wagonik z koksem.

Stanisław Siedlecki w magazynie konserw

Już w kilka dni po przybyciu rozstawiono urządzenia i maszyny nadawcze, a 27 sierpnia rozpoczęto obserwacje. Polska zapoczątkowała w ten sposób pierwsze samodzielne badania polarne. Zgodnie z planem prowadzono obserwacje radiometeorologiczne (C. Centkiewicz), geomagnetyczne (W. Łysakowski) oraz meteorologiczne (S. Siedlecki) wraz z obserwacjami natężenia promieni słonecznych, magnetyzmu ziemskiego, zorzy polarnej i elektryczności atmosferycznej. Obserwacje przebiegały według następującego schematu: o godzinie 1.00, 4.00, 7.00, 13.00, 16.00, 19.00 i 22.00 prowadzono obserwacje meteorologiczne i zórz polarnych, o 9.00 – kontrolowano działanie wszystkich urządzeń samopiszących i zmieniano w nich paski, o 11.00 – odbierano sygnały czasu nadawane przez radio i sprawdzano zegary i chronometry, a o 23.00 – dokonywano drugiej kontroli czasu. Podczas dnia polarnego obserwacje zorzy polarnej zostały zastąpione obserwacjami chmur. Po zakończeniu pierwszego etapu ekspedycji 14 września z Wyspy Niedźwiedziej odpłynęli J. Lugeon i J. Gurtzman.

Stanisław Siedlecki podczas pomiaru natężenia promieniowania słonecznego

Na wyspie pozostali trzej członkowie wyprawy, którymi odtąd kierował C. Centkiewicz. W sobotę 29 października w godzinach od 23.30 do 23.35 Polskie Radio nadało pierwszą specjalną audycję dla członków wyprawy będących na Wyspie Niedźwiedziej. Odtąd, te cotygodniowe audycje były źródłem informacji, a także okazją do usłyszenia głosów najbliższych członków rodzin w kraju.

Po nocy polarnej nastął dzień polarny i powoli zaczął się zbliżać kres pracy polskich polarników. C. Centkiewicz 17 czerwca 1933 r. otrzymał drogą radiową polecenie z Warszawy wyjazdu do Tromsø w celu przygotowania powrotu wyprawy. Już po godzinie (czyli w niedzielę 18 czerwca nad ranem) wypłynął. Po 50-godzinnym rejsie dotarł do Tromsø. Przez najbliższe dwa tygodnie przygotowywał powrót wyprawy oraz naprawiał i regulował aparaturę pozostawioną tam w poprzednim roku. Zwiedzał Tromsø, odbył także wycieczkę do pobliskiej osady Lapończyków. Po ponad dwóch tygodniach 3 lipca powrócił na Wyspę Niedźwiedzią.

Ostatnie obserwacje w ramach wyprawy prowadzono jeszcze 16 sierpnia, a już 18 sierpnia wynajętym statkiem rybackim „T. 33 K” członkowie Pierwszej Polskiej Wyprawy Polarnej odpłynęli z Wyspy Niedźwiedziej zabierając ze sobą jedynie najcenniejszą aparaturę zajmującą ok. 15 skrzyń. Po trzech dniach byli już w Tromsø. Stamtąd statkiem dopłynęli do Sedinghan, a następnie do Narviku. Kolejny etap podróży odbyli pociągiem, którym 27 sierpnia, w niedzielę rano, odjechali do Sztokholmu. Ze stolicy Szwecji wypłynęli 1 września na pokładzie szwedzkiego transportowca „Uttklipan”,

który w niedzielę 3 września o godzinie 4.00 zacumował przy moło w Wolnym Mieście Gdańsku. Jeszcze tego samego dnia członkowie wyprawy na pokładzie polskiego kutra „Ewa” przyплыли do Gdyni. 13 września w Warszawie uczestnicy tej wyprawy zostali udekorowani Krzyżami Zasługi.

Rezultaty wyprawy

Materiały naukowe zebrane na Wyspie Niedźwiedziej zostały opracowane i wydane w 1935 r. w czterech tomach zatytułowanych *Wyniki spostrzeżeń polskiej wyprawy Roku Polarnego 1932/33 na Wyspie Niedźwiedziej*⁵. Publikacja ta spotkała się z bardzo przychylną krytyką w świecie naukowym.

Czesław Centkiewicz prowadził także prywatne notatki. Właśnie wtedy po raz pierwszy „chwycił za pióro”, pisał codziennie o wszystkim, co przeżywał i robił. W przyszłości stanie się czołowym polskim pisarzem polarnym. Dziennik ten ukazał się w formie zbeletryzowanej, jako książka pt. *Wyspa mgieł i wichrów* (1934)⁶, w której ukazuje swój ponadroczny pobyt na Wyspie Niedźwiedziej w ramach II Międzynarodowego Roku Polarnego (1932–1933).

Podobne osobiste notatki prowadził Stanisław Siedlecki. Wykorzystał je przy pisaniu pierwszego rozdziału książki *Wśród polarnych pustyń Svalbardu* (1935)⁷ oraz w kilku dalszych publikacjach⁸.

Wyprawa na Wyspę Niedźwiedzią dla Stanisława Siedleckiego była początkiem polarnej przygody trwającej całe życie. Bezpośrednio po powrocie z niej podjął inicjatywę zorganizowania polskiej wyprawy naukowo-alpinistycznej na Spitsbergen. Siedmioosobowa ekspedycja do Ziemi Torella na Spitsbergenie odbyła się w lecie 1934 r. W 1936 r. S. Siedlecki wziął udział w kolejnej ekspedycji na Spitsbergen. Jej uczestnicy dokonali wówczas pierwszego w historii przejścia tej wyspy w poprzek z południa na północ. W lecie 1937 r. brał udział w pierwszej polskiej wyprawie na Grenlandię.

⁵ J. Lugeon, C. Centkiewicz, W. Łysakowski, *Wyniki spostrzeżeń polskiej wyprawy Roku Polarnego 1932/33 na Wyspie Niedźwiedziej. Résultats des observations de l'expédition polonaise de l'Année Polaire 1932/33 à l'Île des Ours*, Zesz. I. Fascicule I. Meteorologia. Météorologie, Warszawa 1936, ss. 88 + tabl. 1–5.

J. Lugeon, C. Centkiewicz, W. Łysakowski, *Wyniki spostrzeżeń polskiej wyprawy Roku Polarnego 1932/33 na Wyspie Niedźwiedziej. Résultats des observations de l'expédition polonaise de l'Année Polaire 1932/33 à l'Île des Ours*, Zesz. II. Fascicule II. Magnetyzm ziemski. Magnétisme terrestre. Erdmagnetismus, Warszawa 1936, ss. 73 + plansze 33 + III.

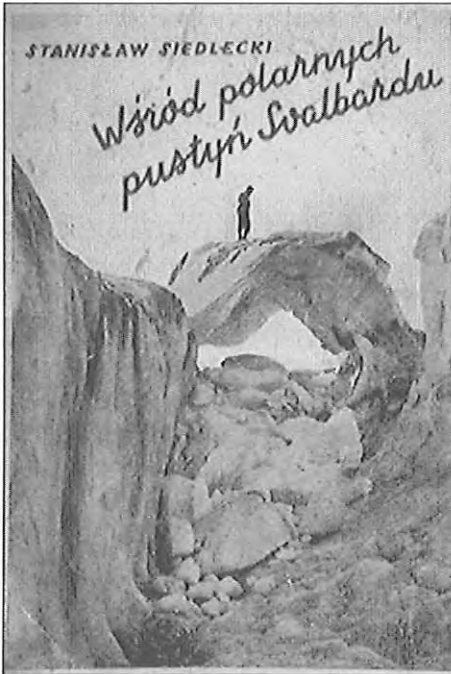
J. Lugeon, C. Centkiewicz, W. Łysakowski, *Wyniki spostrzeżeń polskiej wyprawy Roku Polarnego 1932/33 na Wyspie Niedźwiedziej. Résultats des observations de l'expédition polonaise de l'Année Polaire 1932/33 à l'Île des Ours*, Zesz. III. Fascicule III. Trzaski atmosferyczne. Parasites atmosphériques, Warszawa 1936, ss. 18 + plansze 21 + III.

J. Lugeon, C. Centkiewicz, W. Łysakowski, *Wyniki spostrzeżeń polskiej wyprawy Roku Polarnego 1932/33 na Wyspie Niedźwiedziej. Résultats des observations de l'expédition polonaise de l'Année Polaire 1932/33 à l'Île des Ours*, Zesz. IV. Fascicule IV. Zorza polarna. Aurores polaires, Warszawa 1936, ss. 21 + plansze 15.

⁶ C. J. Centkiewicz, *Wyspa mgieł i wichrów...*, op.cit.

⁷ S. Siedlecki, *Wśród polarnych pustyń Svalbardu*, Warszawa 1935, s. 190.

⁸ S. Siedlecki, *Polska wyprawa polarna na Wyspie Niedźwiedziej*, „Przyroda i Technika” 12(9), 1933, s. 385–397; S. Siedlecki, *W górach Wyspy Niedźwiedziej*, „Taternik”, 18(4), 1934, s. 74–80.

Stanisław Siedlecki *Wśród polarnych pustyni Svalbardu* (1935) – okładka

W ciągu 50 lat działalności polarnej (od 1932 do 1982 r.) Stanisław Siedlecki uczestniczył w 13 ekspedycjach arktycznych, podczas których trzykrotnie zimował (na Wyspie Niedźwiedziej i na Spitsbergenie). Stanisław Siedlecki był faktycznym twórcą polskiej polarystyki i wychowawcą całego pokolenia polskich polarników. Jego rola w rozwoju polskiej myśli i organizacji działalności polarnej jest nie do przecenienia⁹. W uznaniu ogromnych zasług Stanisława Siedleckiego dla polskich badań polarnych i decydującej roli w powstaniu Polskiej Stacji Polarnej na Spitsbergenie w 2007 r. stacji tej nadano jego imię¹⁰. Tak więc Pierwsza Polska Wyprawa Polarna na Wyspę Niedźwiedzią nie tylko rozpoczęła erę samodzielnych polskich badań polarnych, ale i wpłynęła na zasadniczą zmianę w kierunkach naukowej aktywności jej uczestników.

Fotografie

Wszystkie zdjęcia z wyprawy zamieszczone w niniejszym opracowaniu pochodzą z albumu „*Wyspa Niedźwiedzia 1932–33*”, ze zbiorów Zakładu Badań i Dokumentacji Polarnej im. Prof. Z. Czeppego Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. 5.I.3 i 5.I.4.

⁹ Biografia Stanisława Siedleckiego – patrz: P. Köhler, *Stanisław Siedlecki (1912–2002) – polarnik, taternik, geolog. Stulecie urodzin*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 58(3), 2013, s. 61–80.

¹⁰ K. Birkenmajer, *50-lecie Stacji Naukowej PAN im. Stanisława Siedleckiego na Spitsbergenie*, „Wszecławiat” 109(4–6), 2008, s. 135–139.